

Burgerschapsvorming in Nederland en Bulgarije

Onderzoek naar de houding van leerlingen ten aanzien van
immigranten en etnische minderheden

Jaap Bruggink
s1157345
Master LVHOM
Twente University
April 2013

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	5
2. Theoretisch kader.....	8
2.1 Wet op actief burgerschap en sociale integratie	8
2.2 Voortgezet onderwijs en burgerschapsvorming in Nederland	8
2.3 Voortgezet onderwijs en burgerschapsvorming in Bulgarije	9
2.4 Immigranten in Nederland en Bulgarije	10
2.5 Etnische minderheden in Nederland en Bulgarije	11
2.5 Onderzoek ‘International Civics and Citizenship Education Study (ICCS).....	11
2.6 Factoren die van invloed zijn op de houding van leerlingen.....	12
3. Methode.....	14
3.1 Type onderzoek	14
3.2 Participanten.....	14
3.3 Instrument.....	14
3.4 ‘Theoretisch raamwerk’	16
3.5 Procedure.....	17
3.6 Analyse.....	17
4. Resultaten.....	19
4.1 Inleiding.....	19
4.2 Visie op immigranten	20
4.2.1 Verplichten van het spreken van de taal van het land	20
4.2.2 Onderwijsmogelijkheden voor kinderen van immigranten	21
4.2.3 De mogelijkheid om te stemmen	22
4.2.4 Voortzetten eigen gebruiken en levensstijl.....	23
4.2.5 Gelijke rechten autochtone bevolking	23
4.3 Visie op etnische minderheden.....	24
4.3.1 Recht op goed onderwijs	24
4.3.2 Gelijke kansen op een goede baan.....	25
4.3.3 Bijbrengen van respect voor culturele/etnische groepen taak onderwijs.....	26
4.3.4 Aanmoedigen tot deelname aan verkiezingen	26
4.3.5 Gelijke rechten en plichten voor etnische groepen.....	28
4.4 De rol van het onderwijs	28
4.4.1 De rol van het onderwijs in het bevorderen van gelijkheid en tolerantie	28

5. Discussie	30
5.1 De houding van Bulgaarse leerlingen en Nederlandse leerlingen	30
5.2.1 De verhouding tussen score en argumentatie van leerlingen.....	31
5.2.3 De invloed van land specifieke kenmerken.....	32
5.2.4 Aanbevelingen.....	32
Referenties.....	34
Bijlage 1.....	37

1. Inleiding

De onderzoeker van deze studie, Jaap Bruggink, heeft gedurende de opleiding tot docent Maatschappijleer/Maatschappijwetenschappen kennis gemaakt met burgerschapsvorming in zowel Nederland als Bulgarije. Van oktober 2011 tot en met december 2011 heeft de onderzoeker in het kader van de opleiding tot docent maatschappijleer stage gelopen in Bulgarije op een privéschool. Daarnaast heeft de onderzoeker op meerdere scholen in Nederland stage gelopen en werkt hij inmiddels als docent maatschappijleer op een school in het Noorden van het land. Tijdens de stage in Bulgarije viel het de onderzoeker op dat het burgerschapsonderwijs in desbetreffende landen van elkaar afwijkt, zo is bijvoorbeeld de invulling van de vakken verschillend. Ook in de wijze waarop leerlingen uit beide landen zich in de lessen uitspraken over bepaalde onderwerpen, leek er een verschil in houding te zijn. Burgerschap krijgt de laatste jaren een meer prominente rol in het onderwijs en is daarom een interessant onderwerp voor verschillende studies geworden. De ervaringen van de onderzoeker en de uitkomsten uit de onderzoeken lopen sterk uiteen. In dit onderzoek wordt daarom kritisch gekeken naar de uitkomsten van desbetreffende onderzoeken en de daaruit voortkomende conclusies. Daarnaast wordt gezocht naar een verklaring voor de discrepantie tussen de onderzoeken naar de houding van de leerlingen in Bulgarije en Nederland.

Sinds 2006 zijn scholen in Nederland wettelijk verplicht om binnen hun onderwijs actief burgerschapsvorming en sociale integratie te bevorderen en bijvoorbeeld aan onderwerpen als democratie, het belang van politiek en het erkennen van rechten aan minderheden (Wet op voortgezet onderwijs, artikel 17). Niet alleen in Nederland wordt burgerschapsvorming gezien als één van de taken van het onderwijs. Ook in andere landen in Europa wordt aandacht besteed aan burgerschapsvorming in het onderwijs. De wijze waarop hieraan vorm wordt gegeven is uiteenlopend. In sommige landen is burgerschapsvorming een onderdeel van alle vakken of geïntegreerd in vakken als geschiedenis of aardrijkskunde, terwijl het in andere landen een afzonderlijk onderdeel is van het curriculum. De verschillende benaderingen komen in sommige landen ook naast elkaar voor in het onderwijs (Torney-Purta, 2001).

Op gebied van burgerschapsvorming in het onderwijs zijn verschillende internationale onderzoeken uitgevoerd. Zo zijn in 1996, 1997 en 2001 grote internationale onderzoeken gedaan. Hierbij werd in 24 verschillende Europese landen de maatschappelijke kennis en betrokkenheid van kinderen van 14 jaar (Torney-Purta, 2001) onderzocht. Experts uit de deelnemende landen werd gevraagd wat 14-jarige leerlingen zouden moeten weten en begrijpen over onderwerpen met betrekking tot wetgeving en de aard van de problemen in de samenleving. Daarnaast werd het onderwijscurriculum onderzocht en werd de mening van docenten en andere experts verzameld. Uit deze onderzoeken kwam naar voren dat er van de leerlingen in verschillende landen over het algemeen

hetzelfde werd verwacht op het gebied van kennis, het onderwijscurriculum was echter erg divers in de verschillende landen.

In het deelonderzoek (Schulz, et al., 2008) dat zich richtte op de houding van leerlingen ten aanzien van verschillende aspecten van burgerschap, konden leerlingen op een 4-puntsschaal aangeven in hoeverre zij het eens waren met een stelling. Een opvallende conclusie uit het onderzoek was dat Nederlandse jongeren in vergelijking met jongeren in andere landen sceptisch tegenover gelijke rechten voor immigranten staan (Schulz, et al., 2008). Bulgaarse leerlingen daarentegen staan gemiddeld het meest positief tegenover gelijke rechten voor immigranten. Dit is een gegeven dat de onderzoeker niet herkent vanuit de praktijk in Nederland en Bulgarije. Daarnaast konden leerlingen, doordat het een kwantitatief onderzoek was, niet beargumenteren waarom zij bepaalde keuzes maakten. Dit maakt dat het niet duidelijk is welke achterliggende motieven er zijn voor de verschillen in de houding van Bulgaarse en Nederlandse leerlingen ten aanzien immigranten en etnische minderheden. Dit onderzoek stelt zich dan ook ten doel om de motieven achter de houding ten aanzien van immigranten en etnische minderheden van Nederlandse en Bulgaarse leerlingen te verkennen en te vergelijken. Inzicht in deze motieven kan helpen om het onderwijs zo goed mogelijk vorm te geven bij de taak die het heeft op gebied van burgerschapsvorming en om het onderwijs aan te laten sluiten op datgene wat leerlingen nodig hebben. Dit leidt tot de volgende onderzoeksvraag:

- ❖ *In welke mate zijn er verschillen tussen leerlingen op het Zernike College te Haren en leerlingen van Zlatarski International School te Sofia op het gebied van houding tegenover immigranten en etnische groepen en hoe zijn deze verschillen te verklaren?*

Met als deelvragen:

- *In welke mate speelt het Bulgaarse onderwijs volgens de leerlingen in Bulgarije en het Nederlandse onderwijs volgens de leerlingen in Nederland een rol ten aanzien van het vormen van een houding met betrekking tot gelijkheid en tolerantie?*
- *Welke argumenten geven zowel Bulgaarse als Nederlandse leerlingen voor hun keuze?*
- *In welke mate sluiten de argumenten van de leerlingen aan bij de gegeven scores van de leerlingen (n.a.v. onderzoek van Schultz, et al., 2008)?*

Het onderzoek vindt, zoals bovenstaand ook beschreven in de onderzoeksvragen, plaats op een school voor voortgezet onderwijs in Nederland en een (privé)school voor voortgezet onderwijs in Bulgarije. De keuze voor de twee scholen is gemaakt omdat de onderzoeker op beide scholen actief is (geweest) als docent Maatschappijleer.

Het Zernike College in de provincie Groningen is een openbare scholengemeenschap met verschillende locaties. Dit onderzoek is uitgevoerd op de bovenbouwlocatie in Haren (klas 4 t/m 6), waar les wordt gegeven op HAVO, VWO en VWO plus niveau aan circa 1000 leerlingen. Daarnaast

zijn er op deze locatie verschillende onderwijstypen te onderscheiden. Enerzijds is dat de reguliere of Studiehuisstroming, anderzijds is dat de Montessoristroming. Het verschil in beide stromingen zit in de benadering en methodiek van de lessen, maar dit heeft geen invloed op de inhoud van het vak (PTA Zernike College, 2011). De inhoud van het onderwijs in de Studiehuisstroming en Montessoristroming is gelijk. Burgerschapsvorming is opgenomen in het vak Maatschappijleer. Nederlandse leerlingen hebben in de vierde klas twee uur Maatschappijleer per week. Daarnaast kunnen leerlingen op de school kiezen voor het vak Maatschappijwetenschappen, waarbij ze in klas 4, 5 en 6 twee uur per week Maatschappijwetenschappen krijgen.

Zlatarski International School in Sofia is een privéschool. Verreweg het meeste onderwijs in Bulgarije wordt gegeven op openbare scholen, privéscholen verzorgen slechts een klein gedeelte van het onderwijs (Zimmerman, 2001). Op Zlatarski kunnen leerlingen kiezen of zij het internationale onderwijsprogramma of het Bulgaarse onderwijsprogramma volgen. Met het internationale programma behalen de leerlingen niet alleen een Bulgaars diploma, maar studeren zij ook voor het International Baccalaureate (IB). Met dit internationaal erkend diploma maken de leerlingen meer kans te worden aangenomen op buitenlandse universiteiten (Zlatarski International School, 2012). Het grootste verschil tussen beide stromingen is dat de IB-stroming uitsluitend Engelstalig les krijgt, terwijl de Bulgaarse stroming gedeeltelijk Engelstalig lessen krijgt.

Het voortgezet onderwijs op Zlatarski loopt van de 8ste tot en met de 12de grade (groep). De leeftijd van leerlingen op het voortgezet onderwijs varieert van 14 tot 19 jaar (European Commission, 2011). Er wordt in het onderwijs op Zlatarski geen onderscheid gemaakt in niveau, alle leerlingen zitten in dezelfde klas. Maar afgaande op de afstudeerresultaten van leerlingen van de afgelopen jaren in grade 11 en 12 zitten op Zlatarski International School voornamelijk leerlingen die op vergelijkbaar niveau les krijgen als leerlingen op het VWO in Nederland (Zlatarski International School, 2012). Op Zlatarski International School zitten in totaal circa 350 leerlingen. Verdere achtergrondinformatie over het onderwijs in Nederland en Bulgarije zal gegeven worden in het theoretisch kader.

2. Theoretisch kader

2.1 Wet op actief burgerschap en sociale integratie

Op 1 februari 2006 is de wet 'Actief burgerschap en sociale integratie' in werking getreden in Nederland, hiermee is vastgelegd dat het onderwijs (op alle niveaus) een opdracht heeft als het gaat om burgerschapsvorming (Wet op voortgezet onderwijs, artikel 17). Er bestaan diverse definities van burgerschap, in publicaties wordt het begrip op verschillende wijzen ingevuld. Omdat dit onderzoek betrekking heeft op onderwijs en de houding van leerlingen, zal de volgende definitie van burgerschap gehanteerd worden: 'de bereidheid en het vermogen onderdeel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren'. Deze vorm van burgerschap heeft te maken met het kunnen en willen 'participeren' (Onderwijsraad, 2003).

2.2 Voortgezet onderwijs en burgerschapsvorming in Nederland

Leerlingen op het voortgezet onderwijs in Nederland starten normaal gesproken op 12-jarige leeftijd. Afhankelijk van het gevolgde traject zijn de leerlingen 16, 17 of 18 jaar wanneer ze het voortgezet onderwijs verlaten. Het voortgezet onderwijs in Nederland kent verschillende niveaus, namelijk het Voorbereidend Middelbaar Beroeps Onderwijs (VMBO), het Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs (HAVO), het Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs (VWO) en het Gymnasium. Het VMBO loopt van de eerste tot en met de vierde klas, de HAVO tot en met klas vijf en VWO en Gymnasium tot en met klas zes (Rijksoverheid, z.j.)

Het Nederlandse onderwijs kent de vakken Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen. Maatschappijleer is een verplicht onderdeel van het curriculum en wordt over het algemeen in de 3de klas van het VMBO en de 4de klas van de HAVO en VWO gegeven. Maatschappijwetenschappen is een keuzevak voor HAVO en VWO en wordt in klas 4, 5 en 6 gegeven. Omdat dit onderzoek geen betrekking heeft op VMBO en HAVO leerlingen zullen deze twee stromingen verder buiten beschouwing worden gelaten.

Het programma voor Maatschappijleer beslaat vier thema's: de rechtsstaat, de parlementaire democratie, de multiculturele samenleving en de verzorgingsstaat. De doelstellingen van Maatschappijleer zijn politieke en maatschappelijke geletterdheid, politiek en maatschappelijk oordeelsvermogen en vermogen tot politieke en maatschappelijke participatie (Olgers, et al., 2010). Maatschappijleer wordt in de vierde of vijfde klas afgesloten met een Schoolexamen. Alle Nederlandse leerlingen in dit onderzoek hebben het vak Maatschappijleer afgesloten en zitten in het tweede jaar van het keuzevak Maatschappijwetenschappen. Het vak Maatschappijwetenschappen hanteert een concept-contextbenadering.

Het examenprogramma kent verschillende domeinen: Domein A: *Vaardigheden*; Domein B: *Vorming*: Cultuur en socialisatie; Domein C: *Verhouding*: Sociale verschillen; Domein D: *Binding*:

Staat en samenleving; Domein E: *Verandering*: Maatschappelijke ontwikkelingen; Domein F: Analyse van een sociale actualiteit; Domein G: Analyse van een politieke actualiteit; Domein H: Onderzoek doen (CEVO, 2009). Dit leidt tot de volgende thema's: Politieke besluitvorming, Massamedia, Multiculturele samenleving, Mens en werk, Criminaliteit en rechtsstaat, Milieu en beleid en Ontwikkelingssamenwerking. Van leerlingen wordt verwacht dat zij in staat zijn:

- Te analyseren welke actoren bij een vraagstuk betrokken zijn
- Te denken in doelen en middelen in het kader van beleid
- Te zien dat actoren op grond van waarden (ideologieën) en belangen verschillend denken over oorzaken en gevolgen van maatschappelijke vraagstukken
- Te analyseren in welk politiek, sociaaleconomisch en sociaal-cultureel systeem om het vraagstuk gestreden en gedebatteerd wordt
- Te analyseren hoe via macht, invloed en representatie gestreden en gedebatteerd wordt om de (voorlopige) oplossingen van maatschappelijke vraagstukken
- Een analyse te maken van waarden en waardesystemen van maatschappelijke en politieke actoren
- De eigen maatschappelijke en politieke waarden te leren kennen en te ontwikkelen (Olgers, et.al., 2010)

2.3 Voortgezet onderwijs en burgerschapsvorming in Bulgarije

Leerlingen in Bulgarije kunnen na het basisonderwijs voor verschillende vormen van onderwijs kiezen. Het middelbaar beroepsonderwijs, het algemeen vormend voortgezet onderwijs en het profiel georiënteerd onderwijs. Het diploma voor deze verschillende onderwijsvormen is als volgt te vergelijken. Het algemeen vormende deel is te vergelijken met het diploma van de HAVO, het middelbaar beroepsonderwijs met een MBO diploma op niveau 3 en het profiel georiënteerde onderwijs met het VWO (Nuffic, 2011). Het voortgezet onderwijs in Bulgarije loopt van de 8ste tot en met de 12de grade (groep). De leeftijd van leerlingen op het voortgezet onderwijs varieert van 14 tot 19 jaar (European Commission, 2011). Hierbij zijn grade 11 en 12 niet verplicht, maar wel noodzakelijk om certificaten te behalen waarmee de overstap naar hoger onderwijs gemaakt kan worden. Er wordt in het onderwijs geen onderscheid gemaakt in niveau, alle leerlingen zitten in dezelfde klas. Ook mogen scholen een eigen toelatingsbeleid vaststellen voor leerlingen. Voor de wet zijn de diploma's die de leerlingen kunnen behalen op de verschillende scholen gelijk, echter het niveau van het onderwijs is niet op alle scholen gelijk. De privéscholen, waar maar een klein gedeelte van de leerlingen onderwijs krijgt, zijn van wisselende kwaliteit omdat het een kleine sector betreft.

Op scholen in Bulgarije kent men geen vak Maatschappijleer of Maatschappijwetenschappen. Wel wordt er Svat I Lichnost gegeven (Mens en Wereld). Dit vak wordt in de laatste klas gegeven en beslaat een verscheidenheid aan onderwerpen als Filosofie en Psychologie. Het vak is interdisciplinair

en de eindtermen verplichten om leerlingen voor te bereiden op cultureel en maatschappelijk gebied. Dit wordt in de documenten ook omschreven als Civics en Citizenship Education, vrij vertaald Burgerschapseducatie. Het doel is om leerlingen voor te bereiden op een actieve en verantwoordelijke deelname aan de maatschappij, gericht op een succesvolle persoonlijke en professionele carrière, samenhangend met de democratische waarden en principes. De eindproducten bevatten onder meer het schrijven van een essay, het uitvoeren van een project en deelname aan discussies.

Het vak Mens en Wereld heeft als doel om leerlingen over zichzelf en hun eigen ontwikkeling te laten nadenken, alsmede kritisch na te denken over de maatschappij en de wereld om hen heen. Zo ontwikkelen de leerlingen vaardigheden om zichzelf te blijven ontwikkelen en handvatten om sociale relaties aan te gaan, gericht op een toekomst waarin respect voor de mensenrechten en respect voor democratische instituties centraal staan. De docent moet het vak Mens en Wereld daarom vakoverstijgend laten zijn, burgerschapsvorming implementeren in het curriculum, ervaringen uit het dagelijkse leven laten integreren tijdens de lessen en leerlingen aanmoedigen om zich te verdiepen in publieke zaken, Europa en de wereld. Zoals eerder aangegeven kunnen leerlingen kiezen voor het IB programma of het reguliere programma. De inhoud van 'Mens en Wereld' is in beide richtingen gelijk. Het programma loopt van de 8ste tot aan de 12de grade, met twee tot vier uren les per week (Ministry of Education Bulgaria, 2011).

2.4 Immigranten in Nederland en Bulgarije

Een immigrant is een persoon die zich voor langere tijd in een ander land dan zijn geboorteland vestigt. Nederland wordt gekenmerkt door een relatief hoog immigratieniveau. Vanaf midden jaren vijftig van de twintigste eeuw is Nederland een bestemming voor vele migranten en wordt er gesproken van een migratieoverschot, waarbij het primaire motief voor migratie naar Nederland werk is (WRR, 2001). In het rapport van de WRR (2001) wordt voorspeld dat dit migratiebeeld de komende jaren in Nederland zal blijven bestaan. De raad kenmerkt Nederland zelfs als 'immigratiesamenleving', waarin onderwerpen als arbeidsmigratie, gezinsvorming en hereniging, asielmigratie en maatschappelijke participatie en integratie belangrijke vraagstukken zijn voor het land. Nederland wordt door het rapport eveneens gekenmerkt als 'multiculturele samenleving'. In politieke en maatschappelijke discussies heeft dit begrip de laatste jaren een normatieve lading gekregen, in het rapport wordt er met het begrip 'multiculturele samenleving' een feitelijke constatering gedaan (WRR, 2001). Nederland is een samenleving van verschillende culturen en subculturen met uiteenlopende normen en waarden. Dit is een belangrijk gegeven voor dit onderzoek, want het geeft aan dat verondersteld mag worden dat de meeste leerlingen in Nederland op één of andere wijze met migranten te maken hebben gehad, hetzij in het dagelijkse leven, hetzij via media als kranten, televisie en internet. Met name de afgelopen jaren stond de rol van immigranten en/of minderheden in Nederland vaak centraal in het publieke en politieke debat.

Wanneer Nederland met Bulgarije vergeleken wordt op gebied van migratie valt op dat

Nederland momenteel een migratiesaldo (immigratie minus emigratie) heeft van 1.9 per 1000 inwoners, terwijl Bulgarije een saldo van circa -3 heeft. Dit betekent dat er in Bulgarije meer mensen vertrekken dan het land binnenkomen, terwijl er in Nederland meer mensen binnenkomen dan vertrekken. Hetzelfde beeld kwam in 2008 naar voren uit de statistische database van de Europese Unie, er kwamen in dat jaar 1236 immigranten naar Bulgarije en 143516 immigranten naar Nederland (Harbers & de Beer, 2011).

2.5 Etnische minderheden in Nederland en Bulgarije

In dit onderzoek wordt gesproken over etnische minderheden wanneer een minderheidsgroep in de samenleving etniciteit als bindmiddel heeft. Onder etniciteit worden gemeenschappelijke kenmerken als nationaliteit, cultuur of geschiedenis verstaan, die generatie op generatie overgedragen worden (Verweij, Sanderse & de Beer, 2010). Etnische minderheden was in de jaren '70 en '80 een gangbare benaming wanneer men in Nederland sprak over de integratie van migranten. Later is men hiervoor in Nederland het woord 'allochtoon' gaan gebruiken. Een allochtoon wordt tegenwoordig gedefinieerd als een persoon waarvan één of beide ouders in het buitenland is geboren (WRR, 2007).

Over de aantallen etnische minderheden in Nederland zijn geen gegevens bekend, daar nu onderscheid gemaakt wordt tussen autochtonen, niet-Westerse allochtoon en Westerse allochtoon. Nederland kent circa 20% allochtonen, waarvan 55% niet-Westerse allochtoon is. De grootste groepen niet-Westerse allochtonen zijn Turken, Marokkanen en Surinamers (Verweij, Sanderse & de Beer, 2010). Aangenomen mag worden dat zij in ieder geval tot de etnische minderheden behoren. Maar etnische minderheden bevinden zich ook in de groepen Westerse allochtonen en autochtonen. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan Indonesiërs en Joden.

In Bulgarije behoort bijna 84.8% van de bevolking tot de etnische Bulgaren. De grootste etnische minderheidsgroep zijn de Turken met 8.8%, gevolgd door de Roma met 4.9% (National Statistical Institute, 2011). Het grootste geloof is het Oost-orthodoxe Christendom. De afgelopen jaren zijn er in Bulgarije verschillende confrontaties geweest tussen Roma en de autochtone bevolking (NOS, 2011).

2.5 Onderzoek 'International Civics and Citizenship Education Study (ICCS)

In 2008 is er een onderzoeksrapport verschenen naar aanleiding van een internationaal vergelijkend onderzoek op gebied van burgerschapsvorming. In total namen 38 landen in Europa, Amerika en Latijns Amerika deel aan dit onderzoek, waaronder ook Nederland en Bulgarije. Het doel was te onderzoeken in hoeverre het onderwijs er in slaagde om leerlingen kennis en vaardigheden bij te brengen om actief aan de samenleving deel te nemen. Tevens werden kennis, vaardigheden en houdingen van de leerlingen in de verschillende landen in kaart gebracht. Met deze kennis gaan Schultz en anderen na welke verschillen er tussen scholen en de 38 deelnemende landen zijn (Schulz, et.al, 2008). Uit het onderzoek blijkt dat Nederlandse leerlingen achterblijven op kennisniveau in vergelijking met leerlingen uit andere Europese landen. Alleen in Griekenland, Bulgarije en Cyprus

blijken leerlingen nog minder kennis te hebben over dit onderwerp. Met name in Scandinavische landen hebben de leerlingen veel kennis over de verschillende aspecten van burgerschap.

Naast onderzoek naar de kennis van leerlingen, is er onderzoek gedaan naar de houding van leerlingen tegenover verschillende aspecten van burgerschap. De houding van leerlingen is, naast voldoende kennis, van belang om een actieve rol te kunnen spelen in de eigen leefomgeving en in de samenleving. In dit onderzoek werd gebruik gemaakt van de vragenlijst ‘burgerschapscompetenties’ waarbij de leerlingen steeds kwantitatief op een 4-puntsschaal konden aangeven in welke mate ze het eens waren met een stelling. Een opvallende conclusie uit het onderzoek was dat Nederlandse jongeren in vergelijking met jongeren uit andere landen in grotere mate afwijzend staan tegenover gelijke rechten voor immigranten (Schulz, et al., 2008). Nederlandse, Vlaamse en Engelse jongeren nemen hierin internationaal gezien een extreme positie in. Maar ook in de rest van Europa staan jongeren terughoudender tegenover gelijke rechten voor immigranten dan bijvoorbeeld leerlingen uit Latijns Amerikaanse landen. Landen in Europa waar leerlingen gemiddeld het meest positief staan tegenover gelijke rechten voor immigranten zijn: Luxemburg, Bulgarije, Zweden, Litouwen, Griekenland, Spanje, Slovenië en Noorwegen. De resultaten over etnische minderheden staan niet beschreven, dus kunnen niet behandeld worden (Maslowski, Naayer & van der Werf, 2010).

2.6 Factoren die van invloed zijn op de houding van leerlingen

In het artikel van Isac e.a. (2012) worden diverse factoren beschreven die van invloed kunnen zijn op de houding van leerlingen. Allereerst laat het zien dat de manier waarop leerlingen met medeleerlingen omgaan afhankelijk is van andere factoren die moeilijk te beïnvloeden zijn en mogelijk ook niet door een school beïnvloed kunnen worden. Hierbij kan gedacht worden aan persoonlijkheidskenmerken en voorkeuren van de leerling, de invloed van familie, de samenleving en peers buiten school.

Het belang van persoonlijkheidskenmerken (individuele kenmerken) wordt nog verder toegespitst in het onderzoek van Isac e.a. (2012). Er is nauwelijks variatie in de houding tegenover gelijke rechten voor immigranten van autochtone leerlingen afgezet tegen de kenmerken van een schoolklas en land specifieke kenmerken (resp. 6% en 4%). De grootste variatie (91%) wordt gevonden in de houding van leerlingen tegenover gelijke rechten voor immigranten tussen individuele leerlingen. Op individueel leerlingenniveau zijn dit bijvoorbeeld kennis over de maatschappij, geslacht en sociaal economische status. Concreet betekent dit dat studenten van het vrouwelijk geslacht, studenten met meer kennis over de maatschappij en studenten met een betere sociaal economische status een positievere houding tegenover immigranten lijken te hebben (Isac, et al., 2012).

Daarnaast zijn er factoren in de klas die een rol lijken te spelen, zoals een democratisch klimaat in de klas en de gemiddelde sociaal economische status. Uit onderzoek (Isac et al., 2012) komt naar voren dat er verwacht wordt dat de houding van leerlingen tegenover immigranten beïnvloed kan

worden door de manier waarop immigranten gezien worden in de samenleving. Er lijkt een relatie te zijn tussen de houding van studenten tegenover immigranten en een positiever migratie beleid, een lager aantal immigranten en gunstige economische omstandigheden.

Isac e.a. (2012) laten daarnaast in hun onderzoek zien dat de etnische samenstelling van de klas een mogelijke factor is in het verklaren van de houding van autochtone leerlingen tegenover gelijke rechten voor immigranten. Voor een groot gedeelte van de landen is dit verband positief. Echter in enkele landen is deze relatie verwaarloosbaar of zelfs negatief. Daarom kan deze factor niet als op zichzelf staand worden beschouwd, maar moeten er nog specifieke andere factoren worden onderzocht, zoals reeds besproken individuele kenmerken en kenmerken van het land. Isac e.a. (2012) geven bijvoorbeeld aan dat het negatieve verband in Italië, Spanje en Cyprus te wijten zou kunnen zijn aan de sociale spanningen met betrekking tot het groeiende aantal immigranten in die landen. Autochtone leerlingen zouden daardoor vooroordelen kunnen hebben tegenover immigranten.

Dimitrov (2011) laat in zijn onderzoek zien dat landspecifieke kenmerken belangrijk zijn om de resultaten in perspectief te zetten. Dimitrov (2011) richt zich in zijn onderzoek specifiek op Bulgarije, waarbij hij gebruik maakt van de database uit het onderzoek van Schultz e.a. (2008). De burgerschapscompetenties zijn er volgens het onderzoek op achteruit gegaan, ondanks investeringen in burgerschapseductie in Bulgarije. Dimitrov meent dat dit te wijten is aan specifieke kenmerken van Bulgarije, zoals het Bulgaarse onderwijsbeleid, de (sociale) historie van het land, de kwaliteit van schoolboeken en het ontbreken van investeringen in het onderwijs. Onder andere deze kenmerken zorgen ervoor dat de lage scores van Bulgaarse leerlingen in het onderzoek van Schultz (2008) niet alleen op het conto geschreven kunnen worden van het burgerschapsonderwijs, maar ook aan de vervreemding die plaatsvindt tussen jongeren en het schoolleven. Om het burgerschapsonderwijs effectief te laten zijn en actief burgerschap te bevorderen, moet het onderwijssysteem hervormd worden en moet het overheidsbeleid meer gedemocratiseerd worden.

3. Methode

3.1 Type onderzoek

In dit onderzoek wordt de houding van Bulgaarse en Nederlandse leerlingen tegenover immigranten en etnische groepen onderzocht. Het onderzoek is explorierend van aard, omdat er weinig bekend is over achterliggende argumenten van leerlingen m.b.t. hun houding tegenover immigranten en etnische groepen. Daarbij is dit grotendeels een kwalitatief onderzoek, maar is er ook gebruik gemaakt van kwantitatieve data. De kwantitatieve data zijn bedoeld om de argumenten uit dit onderzoek te kunnen vergelijken met de uitkomsten van eerder verricht onderzoek van Schulz e.a. (2008). De belangrijkste taak van dit onderzoek is niet alleen te onderzoeken wat de houding van leerlingen tegenover immigranten en etnische groepen is, maar met name om met behulp van kwalitatieve data te onderzoeken met welke argumenten de leerling deze houding onderbouwt.

3.2 Participanten

Twintig participanten hebben deelgenomen aan het onderzoek, 10 leerlingen van het Zernike college in Haren, Nederland en 10 leerlingen van de Zlatarski International school in Sofia, Bulgarije. De participanten op de school in Bulgarije en Nederland zijn afkomstig uit de voorlaatste klas van de Bulgaarse of Nederlandse school en at random toegewezen door een collega-docent van de onderzoeker op de betreffende school. Wel werden vooraf inclusiecriteria opgesteld zodat beide groepen op een aantal aspecten gelijk zouden zijn opdat concepten en thema's met elkaar in verband gebracht konden worden tijdens data-analyse. Om geïnccludeerd te worden moesten participanten aan de volgende criteria voldoen:

1. In de voorlaatste klas zitten van het voortgezet onderwijs (5VWO of de 11th grade);
2. Maatschappijwetenschappen volgen of het vak Mens en Wereld;
3. Vrijwillig willen meewerken aan het onderzoek.

De steekproef is proportioneel representatief omdat het aantal mannen en vrouwen, en het gevolgde schoolprogramma binnen de twee groepen respondenten (zoveel mogelijk) gelijk. De leeftijd van de deelnemende leerlingen in Bulgarije en Nederland varieert van 16 tot 18 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 17 jaar in Bulgarije en 17.2 jaar in Nederland.

3.3 Instrument

Voor het verkrijgen van een zo goed mogelijk beeld van de mening en argumentatie van de Bulgaarse en Nederlandse leerling, is er in dit onderzoek gekozen voor het verkrijgen van informatie via gedeeltelijk gestructureerde interviews aan de hand van een beknopte vragenlijst. Bij een

gedeeltelijk gestructureerd interview staan de vragen vooraf vast, maar heeft de respondent de mogelijkheid zijn/haar antwoorden toe te lichten en kan de respondent zijn of haar mening geven (Baarda, de Goede, & Teunissen, 2005).

De structuur van het interview is gebaseerd op de vragenlijst 'Burgerschapscompetenties' uit het onderzoek van Schultz e.a. (2008). De vragenlijst burgerschapscompetenties, daarmee het interview dat gebruikt is in dit onderzoek, bestaat uit twee delen. In het eerste deel worden algemene kenmerken van de leerling werden gevraagd, zoals geslacht en geboortedatum, de herkomst van leerlingen en ouders, het beroep van ouders en het opleidingsniveau. Dit deel is in dit onderzoek uitgevraagd bij de leerlingen in het interview, in de vragenlijst konden leerlingen de juiste antwoorden invullen. Ook het tweede deel van het interview is gebaseerd op de vragenlijst 'Burgerschapscompetenties' (Schultz, et al., 2008). Echter, alleen de vragen uit dit deel die zich richten op de houding van leerlingen tegenover immigranten en etnische minderheden zijn in dit onderzoek aan de leerlingen voorgelegd in het interview. In het interview en de vragenlijst 'Burgerschapscompetenties' richten twee sets van elk vijf vragen zich op de houding van leerlingen tegenover immigranten en etnische minderheden. De leerling kon tijdens het interview bij elke stelling op een vierpunts-schaal aangeven in welke mate hij of zij het (on)eens is met de stelling (1. sterk mee eens, 2. eens, 3. oneens, 4. sterk mee oneens). Vervolgens wordt de leerling gevraagd zijn of haar antwoord toe te lichten en aan te geven op basis van welke argumenten hij/zij het (on)eens is met de stelling. De complete vragenlijst is opgenomen als Bijlage 1.

De houding van leerlingen tegenover gelijke rechten voor immigranten is in het interview in kaart gebracht aan de hand van de volgende vijf beweringen uit de vragenlijst burgerschapscompetenties (Schultz, et al., 2008):

1. Immigranten zouden de mogelijkheid moeten hebben om hun eigen taal te blijven spreken;
2. De kinderen van immigranten zouden dezelfde mogelijkheden moeten hebben om onderwijs te volgen als andere kinderen in het land;
3. Immigranten die al enkele jaren in een land wonen zouden de mogelijkheid moeten hebben om te stemmen bij verkiezingen;
4. Immigranten zouden de mogelijkheid moeten hebben om hun eigen gewoonten en levensstijl te behouden;
5. Immigranten zouden precies dezelfde rechten moeten hebben als alle anderen in het land.

Daarnaast is in de vragenlijst burgerschapscompetenties (Schultz, et al, 2008) de houding van leerlingen tegenover gelijke rechten voor etnische minderheden in kaart gebracht aan de hand van de volgende vijf beweringen:

1. Alle etnische groepen zouden dezelfde kansen/mogelijkheid moeten hebben op goed onderwijs in het land waar ze wonen;
2. Alle etnische groepen zouden een dezelfde mogelijkheden moeten hebben om een goede baan te krijgen het land waar ze wonen;
3. Scholen zouden leerlingen respect voor alle culturele en etnische groepen in het land waar ze wonen moeten bij brengen;
4. Leden van alle etnische groepen zouden aangemoedigd moeten worden om deel te nemen aan de verkiezingen;
5. Leden van alle etnische groepen zouden dezelfde rechten en plichten moeten hebben.

Naast de 10 stellingen uit de vragenlijst Burgerschapscompetenties is één stelling toegevoegd aan het interview. Deze laatste stelling heeft betrekking op het onderwijs en de wijze waarop het onderwijs een actieve rol speelt in het bevorderen van gelijkheid en tolerantie en heeft bijgedragen aan de houding en argumentatie van de leerlingen t.a.v. gelijkheid en tolerantie (Stelling: Onderwijs in Nederland/Bulgarije bevordert gelijkheid en tolerantie). De rol van onderwijs is toegevoegd, omdat het onderzoek in twee landen is uitgevoerd en uit de literatuur naar voren komt dat het onderwijs op gebied van burgerschapsvorming tussen landen kan verschillen.

3.4 ‘Theoretisch raamwerk’

Het onderzoek van Schultz e.a. (2008) met betrekking tot de houding van leerlingen tegenover etnische minderheden en immigranten is kwantitatief vormgegeven. Hiermee kan niet bepaald worden op basis van welke argumenten leerlingen tot een bepaald standpunt komen of een bepaalde houding hebben. Zoals bovenstaand al beschreven zijn de vragen over de houding van leerlingen ten opzichte van immigranten en etnische minderheden uit het onderzoek van Schultz e.a. (2008) in dit onderzoek als uitgangspunt gebruikt. Echter, door de leerlingen ditmaal geen vragenlijst voor te leggen, maar hen te interviewen kon ook gevraagd worden hun antwoorden mondeling toe lichten en op deze wijze kon een beeld verkregen worden van de argumenten die de leerlingen hebben voor het beantwoorden van de vragen.

Onderstaand is het raamwerk weergegeven waarin de thema's zijn weergegeven van de vragenlijst van Schulz e.a. (2008) met betrekking tot de houding van leerlingen ten aanzien van etnische minderheden en integratie. De thema's uit bovengenoemde stellingen dienen als kapstok en zullen aan de hand van de resultaten ingevuld worden met een beschrijving van de houding van leerlingen ten aanzien van de onderwerpen. Naast de thema's uit de vragenlijst van Schulz e.a.(2008) is één thema toegevoegd, namelijk de 'rol van het onderwijs'. De rol van onderwijs is toegevoegd omdat uit de literatuur naar voren komt, dat het onderwijs op gebied van burgerschapsvorming tussen de landen verschilt.

Houding tegenover immigranten

Spreken van de taal

Onderwijsmogelijkheden

Stemrecht

Behoud levensstijl/cultuur

Gelijke rechten

Houding tegenover etnische groepen

Onderwijs

Baanperspectief

Politieke betrokkenheid

Gelijke rechten

Onderwijsmogelijkheden

Functie onderwijs

Rol van het onderwijs op houding m.b.t. bevorderen en promoten gelijkheid en tolerantie

3.5 Procedure

Voordat de interviews plaatsvonden is de leerlingen verteld dat de gegevens anoniem verwerkt zouden worden en dat er geen citaten gebruikt zouden worden die terug geleid kunnen worden naar een individuele leerling. Met toestemming van de leerlingen is het interview opgenomen op een digitale videorecorder. Alle interviews zijn door de onderzoeker afgenomen in een persoonlijk één-op-één gesprek, op een rustige plek op de school van de leerlingen. De interviews in Nederland zijn in het Nederlands afgenomen, de interviews in Bulgarije zijn in het Engels afgenomen. Een interview duurde gemiddeld 15 minuten, variërend van 10 minuten tot 22 minuten. De interviews met de Bulgaarse leerlingen zijn in het Engels afgenomen waren in december 2011, de interviews met de Nederlandse leerlingen zijn in het Nederlands afgenomen en vonden plaats in juni 2012. De interviewer legt voorafgaand aan het deel over de houding tegenover immigratie en etnische groepen deze begrippen uit aan de leerling. Tijdens de interviews is de leerlingen eerst de vraag gesteld uit het onderzoek van Schulz e.a. (2008) en geven de leerlingen een score op een vier puntschaal (sterk mee eens, mee eens, mee oneens, sterk mee oneens). Vervolgens heeft de leerling na elke vraag zijn antwoord gemotiveerd. In hoofdstuk vier worden deze resultaten beschreven, geanalyseerd en wordt het raamwerk ingevuld aan de hand van de motivaties van de leerlingen.

3.6 Analyse

De interviews zijn geanalyseerd volgens de grounded theory approach (Strauss & Corbin, 1998). De grounded theory is een manier om met een minimum aan voorkennis te komen tot

theoretische inzichten. Een belangrijk kenmerk is dat de onderzoeker niet begint met een uitgewerkte theorie, op basis waarvan toetsing plaatsvindt.

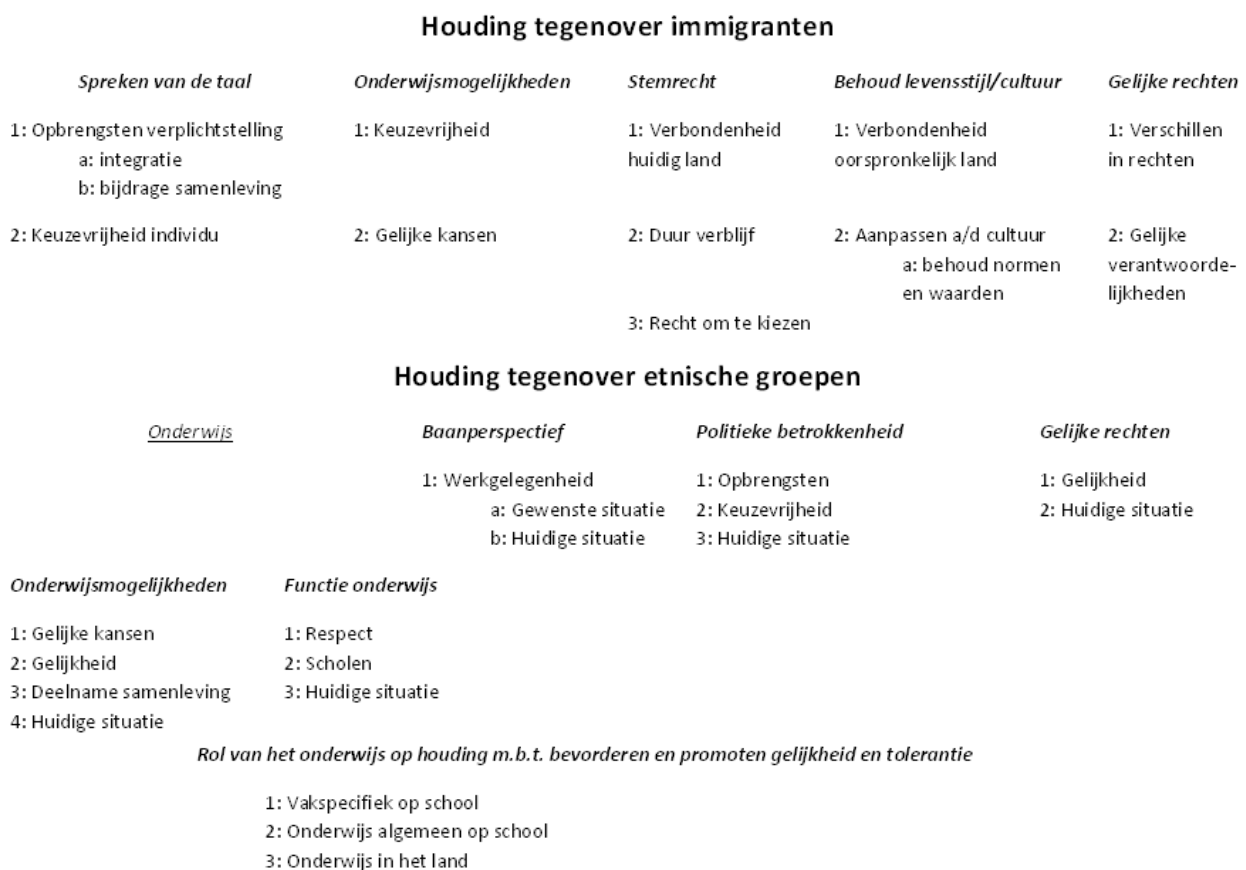
Voor dit onderzoek geldt dat eerdergenoemd onderzoek van Schulz e.a. (2008) als uitgangspunt is genomen. Het onderzoek (Schulz et al., 2008) heeft daarmee de kaders geschapen voor de interpretatie van de data uit dit onderzoek, waarbij de thema's uit deze vragenlijst als kapstok zijn gebruikt om de data uit dit onderzoek aan op te hangen. Dit raamwerk bood enige voorkennis, maar gaf onvoldoende theorie om de data uit dit onderzoek aan te toetsen. Daarom is op basis van de grounded theory de volgende analyse toegepast. Gesprekken werden meermalen beluisterd ten behoeve van een eerste globale analyse. Vervolgens werden samenvattingen gemaakt van de interviews, met daarin een beschrijving van de interviews, waarbij niet relevante delen zijn weggelaten. Na het beschrijven van de interviews, was de eerste stap het open coderen. Tekst fragmenten werden zin voor zin geanalyseerd en van een code voorzien. Tijdens de tweede stap (axiaal coderen) werd gekeken welke centrale thema's ten grondslag lagen aan de open codes. Controle van de gevonden samenhang in het materiaal vond plaats door voortdurend vergelijkingen te maken van alle fragmenten binnen een concept en tussen de fragmenten behorend bij één thema (constant vergelijkende methode). Tot slot werd selectief coderen gebruikt om te bekijken of er bij de concepten en bijbehorende thema's een conceptueel model samen te stellen is.

4. Resultaten

4.1 Inleiding

De resultaten worden beschreven aan de hand van het theoretisch raamwerk met daarin de hoofdonderwerpen 1. visie tegenover immigranten, 2. de visie tegenover etnische groepen en de 3. rol van het onderwijs. Achtereenvolgens zullen per concept de thema's beschreven worden. De thema's zijn tot stand gekomen volgens de grounded theory approach, zoals beschreven in de methode. Onderstaande Figuur 1 bevat het theoretisch raamwerk aangevuld met de thema's.

Figuur 1.

4.2 Visie op immigranten

4.2.1 Verplichten van het spreken van de taal van het land

Het concept ‘verplichten van het spreken van de taal van het land’ binnen het onderwerp ‘de visie op immigranten’ bestaat uit verschillende thema’s, namelijk de *opbrengsten van het spreken van de taal* en *keuzevrijheid van het individu*. De thema’s zullen onderstaand besproken worden voor de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen.

Nederlandse leerlingen geven aan dat het voor een **individu van belang** is om de taal te spreken, omdat dit **de integratie** van een persoon in het land **bevordert**. Integratie is volgens hen van belang om een leven op te bouwen in een land. Zo wordt er bijvoorbeeld door Nederlandse leerlingen genoemd dat een persoon beter wordt begrepen door de taal te spreken, daarnaast kan iemand door de taal spreken werken en leven in een land. De leerlingen geven aan dat iemand door de taal te leren zijn/haar **kansen vergroot** en niet achtergesteld raakt ten opzichte van anderen in het land. Daarnaast geven de Nederlandse leerlingen aan dat taal een eerste aanknopingspunt voor contact is en het leggen van **sociale contacten bevordert**. Ook geven verschillende Nederlandse leerlingen aan dat het voor de samenleving van belang is dat iemand de taal beheerst. Als voorbeeld geven zij dat het spreken van de taal ervoor zorgt dat iemand kan **bijdragen aan de samenleving** en kan functioneren in deze samenleving. Iemand die de taal beheerst zal meer gezien worden als een gelijke en heeft een betere kans op een goed leven. Kortom: Nederlandse leerlingen geven aan dat de taal leren essentieel is om te kunnen integreren.

Bulgaarse kinderen gebruiken het woord integreren niet, maar geven wel aan dat het voor een **individu handig** is om de taal te leren, het maakt het **leven gemakkelijker**. Iemand kan zich hierdoor **beter aanpassen en socialiseren** in de samenleving. De Bulgaarse leerlingen spreken niet over het belang van beheersen van de taal voor de samenleving zoals de Nederlandse kinderen dat deden. De meerderheid van de Bulgaarse leerlingen geeft dan ook aan dat je het leren van een taal **niet mag verplichten**. Hierbij gaat het de leerlingen vooral om het ‘verplichten’, de leerlingen geven namelijk wel aan dat het handig is als mensen de taal spreken. Leerlingen geven diverse redenen aan waarom het niet verplicht zou moeten zijn. Zo vinden ze dat mensen hun eigen taal en cultuur moeten kunnen behouden, dat mensen het zonder dwang vanzelf zullen leren na verloop van tijd, omdat het ze nodig hebben in hun leven. Daarnaast vertellen ze dat het leren van een taal niet voor ieder beroep van belang is en dat soms het beheersen van de Engelse taal voldoende is. Een andere leerling stelt dat mensen de taal niet vloeiend hoeven te leren spreken, als ze er maar voldoende kennis van hebben voor hun dagelijkse bezigheden. De **Nederlandse leerlingen** lijken **minder moeite** te hebben met het **verplicht** leren van de taal, mits deze afhankelijk is van de verblijfsduur. Mensen die definitief

woonachtig zijn in een land moeten de taal verplicht leren, terwijl mensen die voor kortere tijd in een land komen (bijvoorbeeld om te werken) de taal niet verplicht hoeven te leren. Een klein aantal Nederlandse leerlingen geeft aan dat het leren van de taal niet onder dwang moet gebeuren, maar enkel gestimuleerd moet worden. Het verplicht leren van een taal werkt volgens hen niet en mensen zouden er vrij in moeten zijn om een taal te leren.

Onderstaande resultaten hebben betrekking op stelling 1: Immigranten zouden verplicht moeten worden om de taal te spreken van het land waar ze heen zijn gegaan. Van de Nederlandse leerlingen geeft 80% aan het (sterk) eens te zijn met de stelling dat immigranten verplicht de taal zouden moeten leren spreken van het land waar ze heen zijn gegaan. 20% geeft aan het oneens te zijn met deze stelling. Van de Bulgaarse leerlingen geeft 70% aan het (sterk) oneens te zijn met de stelling dat immigranten verplicht de taal zouden moeten leren spreken van het land waar ze heen zijn gegaan. 30% van de leerlingen geeft aan het eens te zijn met de stelling (zie tabel 1).

Tabel 1

Nederland	Aantal leerlingen	Bulgarije	Aantal leerlingen
Sterk mee eens	3	Sterk mee eens	0
Eens	5	Eens	3
Oneens	2	Oneens	5
Sterk mee oneens	0	Sterk mee oneens	2

4.2.2 Onderwijsmogelijkheden voor kinderen van immigranten

Het concept de ‘onderwijsmogelijkheden van kinderen van immigranten’ bij het onderwerp ‘de visie op immigranten’ bestaat uit verschillende thema’s, te weten *gelijke rechten, gelijke kansen, ontwikkeling en keuzevrijheid*. De thema’s zullen onderstaand besproken worden voor de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen.

De Bulgaarse en Nederlandse leerlingen zijn het allemaal eens met deze stelling. De redenen die hiervoor gegeven worden zijn sterk vergelijkbaar. Leerlingen vinden dat **kinderen gelijke rechten** hebben en **gelijke kansen** moeten hebben op onderwijs. Daarbij maakt het volgens alle leerlingen niet uit of je ouders immigrant zijn of niet. Daar kun je als kind niets aan veranderen. Bovendien wordt het recht op onderwijs als voornaam mensenrecht genoemd in beide landen. Ook **de ontwikkeling van kinderen** wordt als argument gegeven in zowel Nederland als Bulgarije. Een belangrijk verschil is dat Nederlandse leerlingen het wegwerken van achterstanden als voornaamste argument benoemen, terwijl de nadruk bij Bulgaarse leerlingen meer ligt op het recht op zelfontplooiing. Een ander verschil is dat Bulgaarse leerlingen er rekening mee houden dat zij later in het buitenland gaan studeren, terwijl dit bij de Nederlandse leerlingen niet ter sprake is gekomen. Dit geeft de indruk dat Bulgaarse leerlingen de vraag meer beantwoorden vanuit de rol als immigrant, terwijl de Nederlandse leerling de vraag meer lijkt te beantwoorden vanuit de rol van inwoner van een immigratiesamenleving.

Onderstaande resultaten hebben betrekking op stelling 2: Kinderen van immigranten hebben recht op dezelfde mogelijkheden om onderwijs te volgen als andere kinderen in het land. Alle Nederlandse leerlingen en Bulgaarse leerlingen zijn het sterk eens met deze stelling (zie tabel 2).

Tabel 2

Nederland	Aantal leerlingen	Bulgarije	Aantal leerlingen
Sterk mee eens	10	Sterk mee eens	10
Eens	0	Eens	0
Oneens	0	Oneens	0
Sterk mee oneens	0	Sterk mee oneens	0

4.2.3 De mogelijkheid om te stemmen

Het concept ‘de mogelijkheid om te stemmen voor immigranten’ bij het onderwerp ‘de visie op immigranten’ bestaat uit verschillende thema’s, te weten *verbondenheid, duur verblijf en het recht om te kiezen*. De thema’s zullen onderstaand besproken worden voor de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen.

Nederlandse en Bulgaarse leerlingen verschillen in hun keuze wel, maar in argumenten minder. Leerlingen uit beide landen zijn het er over eens dat een **immigrant zich onderdeel van het land** moet voelen. Wanneer dit zo is, is lastig te bepalen. De meest genoemde grens is na 5 jaren. In beide landen vinden leerlingen het dus belangrijk dat een immigrant verbonden is met het land, alvorens te stemmen. Nederlandse leerlingen merken hierbij op, dat ook veel Nederlanders zich weinig betrokken voelen bij of interesse hebben in politiek, waardoor zij vinden dat deze mensen evenveel (of evenmin) stemrecht hebben. Daarnaast wordt in beide landen opgemerkt dat leerlingen vinden dat je het recht hebt om iets zeggen over de plek waarin je leeft. Wel maken Nederlandse leerlingen daarbij een onderscheid tussen landelijk en gemeentelijk niveau. Zij vinden dat de gemeentelijke politiek in eerste instantie dichter bij de immigrant staat dan de landelijke politiek en dat immigranten daarom eerder invloed zouden moeten hebben op de gemeentelijke politiek dan op de landelijke politiek.

Het lijkt er op dat **Nederlandse leerlingen** in hun antwoorden **kritischer** naar het stemrecht van immigranten kijken dan Bulgaarse leerlingen. Bulgaarse leerlingen lijken minder eisen te stellen wanneer een immigrant onderdeel van het land is. Daarnaast valt op dat leerlingen in beide landen moeite hebben met deze vraag. Zo vinden leerlingen in beide landen het lastig te bepalen of een immigrant een burger is, wat burgerschap inhoudt en vinden leerlingen in Nederland het lastig om te zeggen of immigranten een verblijfsvergunning hebben. Tenslotte valt het op dat Nederlandse leerlingen met dezelfde argumenten een andere score kunnen geven. Vaak ligt de argumentatie erg dicht bij elkaar of is deze nagenoeg gelijk, maar beantwoordt leerling A de vraag met “Eens” en leerling B met “Oneens”.

Onderstaande resultaten hebben betrekking op stelling 3: Immigranten die meerdere jaren in hetzelfde land leven zouden de mogelijkheid moeten hebben om te stemmen tijdens de verkiezingen.

Van de Nederlandse leerlingen is 40% het eens met de stelling en 60% oneens. Van de Bulgaarse leerlingen is 80% het (sterk) eens met de stelling, 20% is het oneens met de stelling (zie tabel 3).

Tabel 3

Nederland	Aantal leerlingen	Bulgarije	Aantal leerlingen
Sterk mee eens	0	Sterk mee eens	3
Eens	4	Eens	5
Oneens	6	Oneens	2
Sterk mee oneens	0	Sterk mee oneens	0

4.2.4 Voortzetten eigen gebruiken en levensstijl

Het concept ‘eigen gebruiken/levensstijl voortzetten’ bij het onderwerp ‘visie op immigranten’ bestaat uit verschillende thema’s, namelijk *behoud levensstijl* en *aanpassen aan de cultuur van een land*. De thema’s zullen onderstaand besproken worden voor de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen.

De Bulgaarse en Nederlandse leerlingen vinden beiden dat mensen mogen vasthouden aan de gebruiken en levensstijl van het land van oorsprong. Toch verschillen de argumenten van leerlingen in beide landen.

Een aantal **Bulgaarse leerlingen** geeft aan dat het behoud hiervan **één van de rechten van de mens** is. Op die manier verrijk je het land met je eigen tradities, maar blijf je ook verbonden met je eigen land. Ook geven ze aan dat mensen hun eigen cultuur mogen behouden en de andere cultuur moeten accepteren en respecteren.

Nederlandse leerlingen leggen meer de **nadruk op overlast** en het aanpassen aan de cultuur van het land. Mensen mogen hun eigen cultuur behouden, mits dit niet botst met de Nederlandse grondwet en het geen overlast oplevert. Daarnaast geven verschillende Nederlandse leerlingen aan dat ze hun eigen gewoonten mogen houden, maar zich ook **deels** moeten **aanpassen** aan de gewoonten en gebruiken van Nederland. Onderstaande resultaten hebben betrekking op stelling 4: Immigranten zouden de mogelijkheid moeten hebben om hun eigen gebruiken en levensstijl voort te zetten. Van de Nederlandse leerlingen is 90% het (sterk) eens met de stelling en 10 % is het sterk oneens. Bijna alle Bulgaarse leerlingen geven aan dat het mogelijk zou moeten zijn voor immigranten hun eigen gebruiken en levensstijl voort te zetten (zie Tabel 4).

Tabel 4

Nederland	Aantal leerlingen	Bulgarije	Aantal leerlingen
Sterk mee eens	2	Sterk mee eens	8
Eens	7	Eens	2
Oneens	0	Oneens	2
Sterk mee oneens	1	Sterk mee oneens	0

4.2.5 Gelijke rechten autochtone bevolking

Het concept ‘gelijke rechten autochtone bevolking’ bij het onderwerp ‘visie op immigranten’ bestaat uit verschillende thema’s, namelijk *verschillen in rechten en gelijke rechten*. De thema’s zullen onderstaand besproken worden voor de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen.

De meerderheid van de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen vindt dat immigranten dezelfde rechten zouden moeten hebben als de autochtone bevolking. Wel wordt hierbij aangegeven dat bij dezelfde rechten ook dezelfde plichten horen, immigranten moeten zich ook aan dezelfde regels houden als de autochtone bevolking.

De **Nederlandse leerlingen** lijken iets **behoudender** in het bieden van gelijke rechten voor immigranten en de autochtone bevolking. Meerdere Nederlandse leerlingen geven aan dat **immigranten** (maar de autochtone bevolking ook) alleen mogen profiteren van de Nederlandse verzorgingsstaat als ze hier zelf **ook** aan (hebben) **bijgedragen**. Wat bij de Nederlandse leerlingen ook duidelijk naar voren komt is dat **niet alle rechten gelijk** hoeven te zijn. Zo zouden bijvoorbeeld het stem/kiesrecht en het recht op een uitkering niet gelden voor mensen die hier maar kort wonen of nog geen verblijfsvergunning hebben. Tevens geeft een Nederlandse leerling aan dat we immigranten strenger mogen straffen, ze zijn immers hier omdat wij dat toestaan.

Bulgaarse leerlingen geven een minder eenduidige antwoord over waar de rechten zouden moeten verschillen tussen immigranten en anderen. Een Bulgaarse leerling geeft bijvoorbeeld aan dat de rechten pas gelijk hoeven te zijn als ze immigranten langer dan vijf jaar werken, terwijl een andere leerling juist aangeeft dat ergens langer wonen iemand niet meer rechten dan een ander zou moeten geven. Weer een andere leerling geeft aan dat gelijke rechten misschien zouden moeten afhangen van de reden waarmee ze naar Bulgarije zijn gekomen. Bulgaarse leerlingen vinden wel dat immigranten dezelfde rechten zouden moeten hebben, maar zijn minder eenduidig over de bijbehorende voorwaarden.

Onderstaande resultaten hebben betrekking op stelling 5: Immigranten zouden dezelfde rechten moeten hebben als de autochtone bevolking. Van de Nederlandse leerlingen is 80% het eens met de stelling en 20 % is het oneens. Alle Bulgaarse leerlingen zijn het (sterk) eens met de stelling (zie Tabel 5).

Tabel 5

Nederland	Aantal leerlingen	Bulgarije	Aantal leerlingen
Sterk mee eens	0	Sterk mee eens	9
Eens	8	Eens	1
Oneens	2	Oneens	0
Sterk mee oneens	0	Sterk mee oneens	0

4.3 Visie op etnische minderheden

4.3.1 Recht op goed onderwijs

Het concept 'recht op goed onderwijs' bij het onderwerp 'visie op etnische groepen' bestaat uit verschillende thema's, namelijk *gelijke kansen*, *gelijke rechten*, *deelnemen aan de samenleving en de praktijk*. De thema's zullen onderstaand besproken worden voor de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen. Zowel Nederlandse als Bulgaarse leerlingen vinden allen dat iedereen gelijke rechten heeft op onderwijs en gelijke kansen moet hebben op onderwijs. Ook geven leerlingen aan dat onderwijs

toegang geeft tot deelname aan de samenleving en deze deelname bevordert.

Wel maken leerlingen in beide landen een kanttekening die kenmerkend is voor hun land. **Bulgaarse leerlingen** geven aan dat hun **ideaal geen werkelijkheid is** in Bulgarije. Etnische minderheden, voornamelijk de Roma, hebben een andere positie. Niet alle Roma kinderen gaan naar school. Daarnaast kampt Bulgarije met discriminatie en racisme.

Sommige Nederlandse leerlingen geven aan dat er **problemen** kunnen ontstaan wanneer **normen en waarden** van de school **botsen** met de Nederlandse normen en waarden. Als voorbeeld worden hierbij Islamitische scholen genoemd. Andere Nederlandse leerlingen geven juist aan hier geen enkel probleem mee te hebben en vinden dat iedereen gelijke rechten heeft op elk soort onderwijs. Onderstaande resultaten hebben betrekking op stelling 6: Alle etnische groepen zouden dezelfde mogelijkheid moeten hebben op goed onderwijs in Nederland/Bulgarije. Alle Nederlandse en Bulgaarse leerlingen zijn het (sterk) eens met deze stelling (zie Tabel 6).

Tabel 6

Nederland	Aantal leerlingen	Bulgarije	Aantal leerlingen
Sterk mee eens	9	Sterk mee eens	10
Eens	1	Eens	0
Oneens	0	Oneens	0
Sterk mee oneens	0	Sterk mee oneens	0

4.3.2 Gelijke kansen op een goede baan

Het concept 'gelijke kansen op een goede baan' bij het onderwerp 'visie op etnische groepen' bestaat uit verschillende thema's, namelijk *gewenste situatie werkgelegenheid en de huidige situatie werkgelegenheid*. De thema's zullen onderstaand besproken worden voor de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen. De argumenten van de Bulgaarse en Nederlandse leerlingen komt grotendeels overeen. De meerderheid van de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen geeft aan dat het belangrijk is dat er geselecteerd wordt op vaardigheden, kwalificaties en motivatie van een persoon, de etniciteit zou hierbij geen rol mogen spelen. Ze geven aan dat iedereen gelijk is, dus gelijke kansen zou moeten hebben op een baan. *Bulgaarse leerlingen geven een grotere verscheidenheid aan argumenten*. Zo geeft een Bulgaarse leerling aan dat het juist goed is als etnische groepen ook werken, zodat ze een bijdrage leveren aan de economie. De Bulgaarse leerlingen geven aan dat dit in Bulgarije nog niet zo is, goede banen gaan niet naar etnische minderheden maar vooral naar Bulgaren. Ook gaan goede banen soms juist naar buitenlanders uit Westerse landen in plaats van naar Bulgaren. Een leerling geeft aan dat minderheden vaak minder goed onderwijs krijgen, hierdoor zijn ze minder gekwalificeerd en hebben ze een minder grote kans op een goede baan. Tevens geeft een Bulgaarse leerling aan dat er problemen zijn met Roma en zigeuners, veel van hen werken niet. Waar het probleem ligt is niet duidelijk volgens de leerling. Het is mogelijk dat de Roma niet naar school willen gaan of willen werken, maar het kan ook zo zijn dat ze niet gelijk behandeld worden en daardoor niet aan het werk/ naar school gaan? Onderstaande resultaten hebben betrekking op stelling 7: Alle etnische groepen

zouden dezelfde mogelijkheden moeten hebben om een goede baan te krijgen in Nederland. Alle Nederlandse en Bulgaarse leerlingen zijn het (sterk) een met de stelling (zie tabel 7).

Tabel 7

Nederland	Aantal leerlingen	Bulgarije	Aantal leerlingen
Sterk mee eens	8	Sterk mee eens	8
Eens	1	Eens	2
Oneens	0	Oneens	0
Sterk mee oneens	0	Sterk mee oneens	0
Niet beantwoord	1	Niet beantwoord	0

4.3.3 Bijbrengen van respect voor culturele/etnische groepen taak onderwijs

Het concept ‘Respect voor culturele/etnische groepen taak onderwijs’ bij het onderwerp ‘visie op etnische groepen’ bestaat uit verschillende thema’s, namelijk *respect, scholen en praktijk*. De thema’s zullen onderstaand besproken worden voor de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen.

Over het algemeen antwoorden zowel Nederlandse als Bulgaarse leerlingen hier positief op. De uitzondering zijn een Bulgaarse en een Nederlandse leerling die vinden dat het meer een taak van de ouders is dan een taak van de school. Maar leerlingen in beide landen zijn van mening dat iedereen respect voor elkaar zou moeten hebben en de meerderheid van de leerlingen zegt dat dit ook zeker een taak van de school is. De voornaamste reden hiervoor is omdat leerlingen een groot gedeelte van hun leven op school zitten en scholen objectief zouden moeten zijn.

Bulgaarse leerlingen zijn wel een stuk **kritischer op de situatie in hun land** dan de Nederlandse leerlingen. Volgens Bulgaarse leerlingen wordt met name op **openbare scholen niets** met respect voor andere culturen en etnische minderheden gedaan. Er zijn volgens hen ook **veel problemen** in het land tussen Bulgaren en Roma. Nederlandse leerlingen zijn van mening dat het onderwijs wel bezig is met het bijbrengen van respect voor etnische minderheden. Onderstaande resultaten hebben betrekking op stelling 8: Scholen zouden leerlingen respect voor alle culturele en etnische groepen in Nederland moeten bijbrengen. Alle Nederlandse zijn het (sterk) een met de stelling. Van de Bulgaarse leerlingen is 80% het (sterk) eens met de stelling, 10% is het oneens met de stelling (zie tabel 8).

Tabel 8

Nederland	Aantal leerlingen	Bulgarije	Aantal leerlingen
Sterk mee eens	9	Sterk mee eens	8
Eens	1	Eens	1
Oneens	0	Oneens	1
Sterk mee oneens	0	Sterk mee oneens	0

4.3.4 Aanmoedigen tot deelname aan verkiezingen

Het concept ‘aanmoedigen tot deelname aan verkiezingen’ bij het onderwerp ‘visie op etnische groepen’ bestaat uit verschillende thema’s, namelijk *de opbrengsten van deelname, de*

keuzevrijheid en de praktijk. De thema's zullen onderstaand besproken worden voor de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen.

Een groot deel van de **Nederlandse leerlingen** geeft aan dat **deelname van minderheden** aan de verkiezingen/stemmen **niet gestimuleerd** hoeft te worden. Het **initiatief** hiervoor moet **bij** henzelf liggen, als de **minderheden** graag willen deelnemen bestaat de mogelijkheid hiertoe immers. Ook geeft een groot deel van de leerlingen aan dat deelname aan partij niet gestimuleerd hoeft te worden, maar het stemmen tijdens verkiezingen wel. Tot slot is er een aantal leerlingen, dat aangeeft dat minderheden **niet verplicht** moeten worden om bijvoorbeeld te gaan stemmen, wel zou het volgens hen wel iets meer gestimuleerd mogen worden, bijvoorbeeld door voor te lichten en informatie te geven aan minderheden. Nederlandse leerlingen geven aan dat de **regering representatiever** zou zijn voor de hele samenleving als alle etnische groepen meedoen. Alle etnische groepen kunnen op deze wijze deelnemen aan de samenleving en opkomen voor hun eigen belangen. Hierdoor gaan minderheden zich mogelijk ook meer bezig houden met politiek en begrijpen ze het land beter. De meerderheid van de Nederlandse leerlingen geeft aan dat het niet goed zou zijn als alle minderheden hun eigen partij starten, ze zouden juist moeten participeren in bestaande politieke partijen. Eén leerling geeft aan dat minderheden in de politiek problemen kunnen opleveren, minderheden zouden hun eigen normen en waarden teveel volgen, wat mogelijk in strijd is met de Nederlandse wet.

Bulgaarse leerlingen geven aan dat het stimuleren van minderheden goed kan zijn, maar zien de **resultaten** ervan **minder positief** in. Ze geven aan dat bijvoorbeeld de Roma wel mee zouden kunnen doen aan de verkiezingen, maar dat er toch niet genoeg op hen gestemd zou worden om te kunnen winnen in de politiek. De **visie op minderheden** is volgens de leerlingen **niet positief** in Bulgarije. Door minderheden te stimuleren te participeren in de politiek zal er weinig veranderen, ze zullen – als ze meedoen- weinig invloed hebben. Een andere Bulgaarse leerling geeft aan dat deelname aan de politiek de integratie van minderheden wellicht zou kunnen helpen, doordat minderheden in de politiek spreken met de leiders van Bulgarije en er meer interactie ontstaat.

Onderstaande resultaten hebben betrekking op stelling 9: Leden van alle etnische groepen zouden aangemoedigd moeten worden om deel te nemen aan de verkiezingen. Van de Nederlandse leerlingen is 80% het (sterk) een met de stelling, 20% van de Nederlandse leerlingen is het oneens. Van de Bulgaarse leerlingen is 90% het eens met de stelling, 10% is het oneens met de stelling (zie tabel 9).

Tabel 9

Nederland	Aantal leerlingen	Bulgarije	Aantal leerlingen
Sterk mee eens	2	Sterk mee eens	0
Eens	6	Eens	9
Oneens	2	Oneens	1
Sterk mee oneens	0	Sterk mee oneens	0

4.3.5 Gelijke rechten en plichten voor etnische groepen

Het concept ‘gelijke rechten en plichten voor etnische groepen’ bij het onderwerp ‘visie op etnische groepen’ bestaat uit verschillende thema’s, namelijk *gelijke rechten en de praktijk*. De thema’s zullen onderstaand besproken worden voor de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen.

Zowel Nederlandse als Bulgaarse leerlingen beantwoorden deze stelling positief. Uit de interviews blijkt dat deze situatie voor **Nederlandse leerlingen** een stuk **vanzelfsprekender** is dan voor Bulgaarse leerlingen. Beide groepen leerlingen vinden dat etniciteit geen rol mag spelen bij het hebben van gelijke rechten en plichten. Nederlandse leerlingen geven hierbij enkele voorbeelden wat er kan gebeuren als dit niet zo is.

Bulgaarse leerlingen geven aan dat in **Bulgarije** de rechten en plichten **niet** voor **iedereen gelijk** zijn. Met name Roma hebben een andere positie. Het is opvallend dat sommige leerlingen aangeven dat dit probleem bij de Roma ligt, terwijl andere leerlingen vinden dat de oorzaak voornamelijk bij de Bulgaarse bevolking ligt. Bulgaarse leerlingen zijn het er over eens dat iedereen gelijke rechten en plichten zou moeten hebben, maar dat minderheden in Bulgarije vaak andere rechten en/of plichten worden toebedeeld.

Onderstaande resultaten hebben betrekking op stelling 10: Leden van alle etnische groepen zouden dezelfde rechten en plichten moeten hebben. Alle Nederlandse en Bulgaarse zijn het (sterk) eens met deze stelling (zie Tabel 10).

Tabel 10

Nederland	Aantal leerlingen	Bulgarije	Aantal leerlingen
Sterk mee eens	8	Sterk mee eens	8
Eens	2	Eens	2
Oneens	0	Oneens	0
Sterk mee oneens	0	Sterk mee oneens	0

4.4 De rol van het onderwijs

4.4.1 De rol van het onderwijs in het bevorderen van gelijkheid en tolerantie

Het concept ‘de rol onderwijs in bevorderen gelijkheid en tolerantie’ bij het onderwerp ‘onderwijs’ bestaat uit verschillende thema’s, namelijk *vakken op school, situatie binnen de school en onderwijs algemeen*. De thema’s zullen onderstaand besproken worden voor de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen.

Nederlandse leerlingen geven bij deze vraag vergelijkbare argumenten, maar beantwoorden de vraag uiteenlopend. Sommige leerlingen zijn het sterk met de stelling eens, andere leerlingen vinden met vergelijkbare argumenten dat er weliswaar **gewerkt** wordt **aan gelijkheid en tolerantie**, maar dat dit nog onvoldoende is. De leerlingen zijn zich erg bewust van het feit, dat ze op een voornamelijk blanke school zitten en dat de sfeer daardoor kan verschillen ten opzichte van een gemengde school.

Ook de **Bulgaarse leerlingen** zijn zich er van bewust dat ze op een privéschool zitten en dat er

nauwelijks tot geen minderheden aanwezig zijn op school. Voornamelijk zigeuners of Roma ontbreken in de leerlingen populatie. De leerlingen geven aan dat zij vinden dat het **onderwijs** in het algemeen **weinig tolerant en gelijk** is en dat gelijkheid en tolerantie **niet of nauwelijks** wordt **gepromoot**. Vooral op openbare plattelandsscholen is er geen gelijkheid en tolerantie. Sommige leerlingen geven daarentegen ook aan dat op hun eigen privéschool de meeste leerlingen intolerant zijn en een enkele leerling vindt het materiaal zelf racistisch en discriminerend. Het algemene beeld dat de leerlingen schetsen is dat het onderwijs in Bulgarije tolerantie en gelijkheid niet promoot en dat voornamelijk op **openbare scholen** de leerlingen **racistisch en intolerant** zijn.

In vergelijking met de Nederlandse leerlingen geven Bulgaarse leerlingen aan dat het **onderwijs in Bulgarije gelijkheid en tolerantie minder promoot** en dat de sfeer op openbare scholen racistisch en intolerant is. Nederlandse leerlingen vinden dat het onderwijs meer aandacht zou moeten besteden aan gelijkheid en tolerantie, maar geven weinig tot geen voorbeelden van intolerant gedrag van leerlingen op school. Bulgaarse leerlingen schetsen een beeld van onderwijs dat intolerant is en er weinig aan doet om gelijkheid en tolerantie te promoten. Met **uitzondering** van de **privéscholen**, waar volgens de meeste leerlingen een **tolerante sfeer** heerst. De oorzaken die de leerlingen hiervoor geven lopen uiteen, van noodzaak tot uiterlijke schijn en tot een oprecht tolerante sfeer gestimuleerd door de docenten. **Vakken die tolerantie en gelijkheid promoten** of behandelen worden **nauwelijks genoemd** door de Bulgaarse leerlingen.

Nederlandse leerlingen geven aan dat er bij geschiedenis, maatschappijleer en maatschappijwetenschappen aandacht aan deze onderwerpen wordt besteed. Het valt op dat de **antwoorden** die de **Bulgaarse leerlingen** geven vele malen **negatiever** zijn dan de Nederlandse leerlingen, terwijl dit niet tot uitdrukking komt in de score. Onderstaande resultaten hebben betrekking op stelling 11: Het onderwijs in Nederland/Bulgarije promoot en stimuleert gelijkheid en tolerantie. Van de Nederlandse leerlingen is 70% het (sterk) eens met deze stelling, 30% is het oneens met de stelling. Van de Bulgaarse leerlingen is 50% het eens met de stelling en 50% het oneens met de deze stelling (zie Tabel 11).

Tabel 11

Nederland	Aantal leerlingen	Bulgarije	Aantal leerlingen
Sterk mee eens	2	Sterk mee eens	1
Eens	5	Eens	4
Oneens	3	Oneens	4
Sterk mee oneens	0	Sterk mee oneens	1

5. Discussie

5.1 De houding van Bulgaarse leerlingen en Nederlandse leerlingen

Als de argumenten van de Nederlandse en Bulgaarse leerlingen vergeleken worden, lijkt de houding van Bulgaarse leerlingen tegenover immigranten niet positiever dan de houding van de Nederlandse leerlingen, zoals verwacht werd op basis van het onderzoek van Schultz e.a. (2008). Het verschil tussen Nederlandse en Bulgaarse leerlingen lijkt te zitten in de voorwaarden die Nederlandse leerlingen stellen, zoals de mate waarin een immigrant zich aanpast en de problemen die zich voor kunnen doen bij het toekennen van gelijke rechten. Nederlandse leerlingen geven vooral aan welke problemen er kunnen ontstaan als er niet over deze aspecten wordt nagedacht. Zij lijken hierbij argumenten te geven vanuit hun ervaring als inwoner van Nederlandse immigratiesamenleving (WRR, 2001). Bulgaarse leerlingen geven daarentegen hun ideaal weer en maken nauwelijks voorbehoud. Zij lijken op dit punt meer vanuit de ervaring als potentiële immigrant te spreken.

Naast de houding van leerlingen ten aanzien van immigranten, is de houding van leerlingen ten aanzien van etnische minderheden onderzocht. Bulgarije heeft op dit gebied een andere geschiedenis dan Nederland. De Bulgaarse leerlingen geven duidelijk aan dat enkele historische gegevens, zoals het jarenlange Ottomaanse juk waaronder Bulgarije leefde, ook nu nog zijn weerslag heeft in de houding van Bulgaren. Daarnaast geven alle Bulgaarse leerlingen aan dat de Roma een bijzondere positie hebben in de Bulgaarse maatschappij. Dit zorgt voor grote spanningen tussen autochtone Bulgaren en Roma, iets wat zeer vaak genoemd is door de Bulgaarse leerlingen in de antwoorden met betrekking tot houding tegenover etnische groepen. Nederlandse leerlingen refereren minder snel naar de geschiedenis van Nederland. Het zou kunnen dat Nederlandse leerlingen de invloed van de Nederlandse geschiedenis marginaal vinden. Een andere verklaring is dat Nederlandse leerlingen simpelweg minder kennis hebben van hun vaderlandse geschiedenis dan Bulgaarse leerlingen. Tijdens de gesprekken met de leerlingen heeft de onderzoeker de indruk gekregen dat Bulgaarse leerlingen veel over de geschiedenis van Bulgarije weten en dat Nederlandse leerlingen niet of nauwelijks spraken over de Nederlandse geschiedenis. Dit onderdeel is niet nader onderzocht tijdens dit onderzoek.

De argumenten van Nederlandse en Bulgaarse leerlingen op het gebied van minderheden liggen dicht bij elkaar dan het geval was bij immigranten. Bulgaarse leerlingen lijken meer idealistisch antwoord te geven, maar geven daarbij aan dat de daadwerkelijke situatie in het land anders is en dat vooral Roma een uitzonderingspositie hebben. Het verschil lijkt te zijn dat Nederlandse leerlingen aangeven welke problemen er zouden kunnen ontstaan in de samenleving, terwijl Bulgaarse leerlingen benadrukken welke problemen er in het land zijn. Nederlandse leerlingen geven aan welke problemen er ontstaan wanneer bepaalde voorwaarden, als het rekening houden met bestaande normen en waarden, niet in acht worden genomen, terwijl Bulgaarse leerlingen aangeven hoe de situatie en de houding in Bulgarije zou moeten zijn, wetende dat de werkelijkheid er soms ver van af ligt. Hiermee geven de leerlingen aan dat de historie en huidige situatie van beide landen

invloed heeft op de mening van de leerlingen in tegenstelling tot wat Isac, Maslowski en van der Werf (2012) beweren. Dit onderzoek laat zien dat de kenmerken van het land en de kenmerken van de klas een minimale invloed hebben op de houding van autochtone leerlingen ten aanzien van immigranten.

Een andere opvallende uitkomst is de rol die leerlingen toekennen aan het onderwijs in het bevorderen van gelijkheid en tolerantie. Hoewel Nederlandse en Bulgaarse leerlingen de stelling nagenoeg gelijk beoordelen, lijkt de argumentatie van Nederlandse leerlingen positiever te zijn. Nederlandse leerlingen geven voornamelijk aan dat er binnen het onderwijs nog niet voldoende aan promotie en stimulering van gelijkheid en tolerantie gewerkt wordt en zijn van mening dat het onderwijs op gebied van burgerschapsvorming stukken beter zou kunnen. Wel worden vakken als Geschiedenis, Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen meerdere malen genoemd als vakken waarin onderwerpen als gelijkheid en tolerantie aan bod komen. Bulgaarse leerlingen scoren als gezegd nagenoeg gelijk met Nederlandse leerlingen, maar maken in hun argumentatie duidelijk kenbaar dat zij niet positief zijn over de huidige situatie in het Bulgaarse onderwijs, met name het openbare onderwijs. Leerlingen vertellen dat er een intolerante sfeer heerst en dat er van gelijkheid tussen verschillende groepen geen sprake is. In dat licht bezien zijn de uitspraken van de Nederlandse leerlingen een stuk milder, aangezien geen van hen aangeeft in aanraking te zijn geweest met ongelijkheid of intolerantie op school. Wel geven zij aan dat ze op een zogeheten witte school zitten, wat betekent dat het een school betreft met weinig minderheden. Uit de argumentatie blijkt dat de Bulgaarse leerlingen meer ongelijkheid en intolerantie in het onderwijs (en daar buiten) meemaken dan de Nederlandse leerlingen. Met name in het openbare onderwijs in Bulgarije heerst volgens de leerlingen ongelijkheid en weinig respect tegenover met name minderheden. Bovendien geven Nederlandse leerlingen vaker aan de onderwerpen ongelijkheid en intolerantie te hebben behandeld op school dan dat Bulgaarse leerlingen dat doen. Dit laat zien dat de onderwijssituatie een relatie heeft met de houding van leerlingen ten aanzien van gelijkheid en tolerantie.

5.2 De verschillen in houding verklaard

5.2.1 De verhouding tussen score en argumentatie van leerlingen

De resultaten uit dit onderzoek kwamen voort uit een semi- gestructureerd interview. In dit onderzoek gaven de leerlingen uit Bulgarije en Nederland op de Likert-schaal een ongelijke score. Dit komt overeen met eerder onderzoek van Schultz (2008), waarbij Nederlandse leerlingen minder positieve houding tegenover immigranten hebben dan Bulgaarse leerlingen. Echter, wanneer naar de argumentatie van de leerlingen gekeken wordt, komen de verschillen niet op deze wijze naar voren en zijn verschillen verwaarloosbaar, omdat de argumentatie van de leerlingen gelijk is. Het al dan niet hoog scoren op een schaal lijkt daarmee niet alleen af te hangen van de mate waarin een leerling het eens is met de stelling, maar ook van andere factoren. Wanneer dit onderzoek zich alleen zou beperken tot de score op de vierpuntschaal zou de uitkomst van dit onderzoek anders zijn, omdat Nederlandse leerlingen de neiging lijken te hebben behoudender te scoren in vergelijking met de Bulgaarse

leerlingen. Dit rechtvaardigt de vraag in hoeverre Likert-schaal vragen geschikt zijn om de houding van leerlingen mee te meten en deze resultaten in verschillende landen te vergelijken. Op basis van dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat dit leidt tot scheve vergelijkingen en onjuiste conclusies. Daarmee trekt dit onderzoek de validiteit van de gebruikte methode in eerdere onderzoeken in twijfel.

5.2.3 De invloed van land specifieke kenmerken

Uit dit onderzoek komt naar voren dat leerlingen hun argumentatie veelal refereren aan land specifieke kenmerken, zoals de aanwezigheid van de Roma's in Bulgarije en aanwezigheid van de vele immigranten in Nederland. Ook gebruiken Bulgaarse leerlingen de historie van het land in hun argumentatie. Daarnaast refereren Bulgaarse veel naar de kwaliteit van het onderwijs. Deze bevindingen sluiten aan bij het onderzoek van Dimitrov (2011), die in zijn onderzoek stelt dat de kenmerken van Bulgarije van invloed zijn op de burgerschapshouding van leerlingen. Het onderzoek van Isac e.a. (2012) daarentegen stelt dat de variatie van de burgerschapshouding van leerlingen meer te wijten is aan individuele kenmerken van de leerlingen dan land specifieke kenmerken. Dit onderzoek geeft juist aan dat ook de land specifieke kenmerken een relatie hebben met de burgerschapshouding van leerlingen.

5.2.4 Aanbevelingen

Voortvloeiend uit het internationale onderzoek naar civics and citizenship education (Schulz, et.al., 2008) heeft dit onderzoek de vorm gekregen van een verkennende studie naar de achterliggende argumentatie van leerlingen om een hoge dan wel lage score te geven. De resultaten nuanceren de resultaten van het internationaal onderzoek naar civics and citizenship education (Schulz, et.al., 2008) en zetten het onderzoek in een ander daglicht. De wijze waarop leerlingen scores geven in dit onderzoek zijn deels land specifiek en lijken hierdoor minder over burgerschapsvorming en kwaliteit van onderwijs te vertellen. In vervolgonderzoek zou men zich bij het meten van attitudes en houding ten aanzien van burgerschap dan ook moeten richten op de argumentatie die leerlingen aanzet tot het scoren van een bepaalde houding. Zolang dit niet het geval is levert onderzoek weliswaar uiteenlopende resultaten op tussen verschillende landen, maar kan het ook onjuiste interpretaties en conclusies met zich mee brengen. Daarom is het belangrijk om in vervolgonderzoek rekening te houden met de culturele context van de leerlingen in verschillende landen, zodat de houding van leerlingen op meer gebaseerd wordt dan alleen de score van de leerling op een stelling. Tevens is het aan te bevelen om gebruik te maken van 'mixed methods', waarbij de resultaten niet alleen gebaseerd worden op kwantiteit onderzoek, maar ook op kwalitatieve gegevens om zo de resultaten uit het kwantitatieve onderzoek beter te kunnen verklaren. Meer inzicht in de houding en argumentatie van leerlingen ten aanzien van burgerschap kan het onderwijs helpen vorm te geven aan burgerschapsvorming en leerlingen hiermee zo goed mogelijk voor te bereiden op hun toekomst als actief burger als deel van de gemeenschap. Het is hierbij belangrijk om daarnaast te onderzoeken wat de invloed is van land specifieke kenmerken en individuele leerling kenmerken op de houding en

score van leerlingen ten aanzien van burgerschapsvorming.

Door de beperkte steekproef en het explorerende karakter van de studie kunnen de uitkomsten niet gegeneraliseerd worden. Ook was het niet mogelijk om statistische analyses uit te voeren. Daarnaast zijn de Bulgaarse leerlingen uit dit onderzoek afkomstig van een privéschool en zijn het leerlingen met een eenzijdige achtergrond met hoogopgeleide ouders uit een welvarend gezin. Dit zou ervoor kunnen zorgen dat hun houding en argumentatie lastig te vergelijken is met andere leerlingen in Bulgarije.

Voor vervolgonderzoek is het aan te bevelen om grotere groepen leerlingen te betrekken, niet uitsluitend afkomstig van privéscholen in Bulgarije of zogeheten witte scholen in Nederland. Tevens is het interessant om het onderzoek niet alleen te richten op Bulgarije en Nederland, maar ook andere landen te betrekken. Tot slot is nu slechts het gedeelte met betrekking tot de houding tegenover immigranten en etnische minderheden van de vragenlijst Burgerschapscompetenties uit het onderzoek van Schultz e.a. (2008) gebruikt in het interview. Het is ook interessant om de andere thema's uit de vragenlijst op kwalitatieve wijze uit te werken en de resultaten te vergelijken met het onderzoek van Schultz e.a. (2008). Dit zou nieuw licht kunnen laten schijnen op de houdingen ten aanzien van burgerschapsvorming van leerlingen in Europa en de verschillen tussen de landen kunnen verklaren.

Referenties

Baarda, D.B., de Goede, M.P.M., & Teunissen, J. (2005) *Basisboek kwalitatief onderzoek: Praktische handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek* (2^e edition), Groningen: Stenfert Kroese.

Centrale Examen Commissie Vaststelling Opgaven (CEVO). *Maatschappijwetenschappen VWO. Syllabus centraal examen 2011* (2009) Verkregen op 1 juni 2012 van: http://www.examenblad.nl/9336000/1/j9vvhinitagymgn_m7mvh57gltp77x8/vi8yjd02u2z6/f=/bestand.pdf

Dijkstra, A.B., ten Dam, G., Hooghoff, H. & Peschar, J. (2010). Scholen voor burgerschap? Een inleiding. In: J. Peschar, H. Hooghoff, A.B. Dijkstra, G. ten Dam (red.), *Scholen voor burgerschap. Naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs*. Antwerpen: Garant

Dimitrov, G. (2011). State-orchestrated civic education versus civic competences of school students: some conceptual implications from a national case study. *Journal of Social Science Education* 10 (4), 12-21.

European Commission (2011). *National education system. Overview on systems in Europe*. Verkregen op 31 juli 2012 van: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/national_summary_sheets/047_BG_EN.pdf

Harbers, M.M., & Beer, J. de (2011). *Migratie: Zijn er verschillen tussen Nederland en andere landen?* In: Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid. Bilthoven: RIVM.

Inspectie van het onderwijs (2006), Toezichtkader Actief burgerschap en sociale integratie. Verkregen op 15 juni 2012 van http://www.onderwijsinspectie.nl/binaries/content/assets/Actueel_publicaties/2008/Toezichtkader+actief+burgerschap+en+sociale+integratie+%28Staatscourant+2006%29.pdf

Isac, M.M., Maslowski, R., & van der Werf, G. (2012). Native student attitudes towards equal rights for immigrants. A study in 18 European countries. *Journal of Social Science Education* 11 (1), 7-22.

Maslowski, R., Naayer, H., & van der Werf, G. (2010). *Burgerschapscompetenties van Nederlandse leerlingen in vergelijkend perspectief. Scholen voor burgerschap. Naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs*. Antwerpen: Garant

- Ministry of education Bulgaria (2011). *Учебна програма по свят и личност за XII клас задължителна подготовка*. Verkregen op 30 november 2011 van: http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/top_menu/general/educational_programs/12klas/svajt_12kl.pdf
- National Statistical Institute Bulgaria (2011). *2011 Population census*. Verkregen op 17 oktober 2012 van: http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf
- NOS (2012). *Ernstige etnische rellen Bulgarije*. Verkregen op 17 oktober 2012 van: <http://nos.nl/artikel/275871-ernstige-etnische-rellen-bulgarije.html>.
- Nuffic (2011). *Waardering van buitenlandse getuigschriften in Nederland. Bulgarije*. Den Haag.
- Olgers, T., Otterdijk, R., Ruijs, G., de Kievid, J., & Meijs, L. (2010) *Handboek vakdidactiek maatschappijleer. Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken*. Instituut voor Publiek en Politiek: Amsterdam.
- Onderwijsraad. (2003). *Advies Onderwijs en burgerschap. Een voorname rol voor onderwijsinstellingen en overheid*. Verkregen op 10 juni 2012 van: http://www.onderwijsraad.nl/upload/publicaties/390/documenten/onderwijs_en_burgerschap_internetversie.pdf
- PTA Zernike College (2011). *Schoolexamenboek Studiehuis Atheneum 5*. Zernike college 2011-2012.
- Rijksoverheid (z.j.). Verkregen 1 augustus 2012 van: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/voortgezet-onderwijs>.
- Schulz, W., Fraillon, J., Ainley, J., Lositio, B., & Kerr, D. (2008). *International Civic and Citizenship Education Study: Assessment Framework*. Amsterdam: IEA.
- Strauss, A., & Corbin, J.M. (1998). *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory* (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage.
- Torney-Purta, J. (2001). Civic knowledge, beliefs about democratic institutions, and civic engagement among 14-year-olds. *Prospects*, XXXI: 280-292.
- Trouw (2012). *Scholier zakt voor burgerschap*. Verkregen op 10 oktober 2012 van: <http://www.trouw.nl/tr/nl/4556/Onderwijs/article/detail/3274671/2012/06/21/Scholier-zakt-voor-burgerschap.dhtml>
- Verweij, A., Sanderse, C., & Beer, J. de (2010). *Etniciteit samengevat*. In: *Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid*. Bilthoven: RIVM.

WRR (2001). *Rapporten aan de regering. Nederland als immigratiesamenleving*. Den Haag: SDU uitgevers.

WRR (2007). *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Zimmerman, F.J. (2001). Determinants of school enrollment and performance in Bulgaria: The role of income among the poor and rich. *Contemporary Economic Policy*, 19 (1), 87-98.

Zlatarski International school (2012). *Bulgarian learners are much more motivated to succeed': interview with Daniel Parsons*. Verkregen op 30 juni 2012 van: <http://www.zlatarskischool.org/bulgarian-leerlings-more-motivated-to-succeed/>

Zlatarski International school (2012). *Traditionally high IB results at Zlatarski International School*. Verkregen op 15 juli 2012 van: <http://www.zlatarskischool.org/traditionally-high-results-in-the-international-baccalaureate-diplomas-at-zlatarski-international-school/>

Bijlage 1

Vragenlijst

1.

Leeftijd

2.

Sekse

3.

Montessorri/Studiehuis

4.

Geboorteland

5.

Landen waarin je hebt geleefd

6.

Hoogst behaalde diploma vader

7.

Hoogst behaalde diploma moeder

8.

Immigrants should be forced to speak the native language of the country they have moved to

Immigranten zouden verplicht moeten worden om de taal te spreken van het land waar ze heen zijn gegaan

(sterk mee eens, eens, oneens, sterk mee oneens)

9.

Immigrant children should be entitled to the same educational opportunities as native children

Kinderen van immigranten hebben recht op dezelfde mogelijkheden om onderwijs te volgen als andere kinderen in het land

10.

Immigrants who live in a country for several years should have the opportunity to vote in elections

Immigranten die meerdere jaren in hetzelfde land leven zouden de mogelijkheid moeten hebben om te stemmen tijdens verkiezingen

11.

Immigrants should have the opportunity to continue their own customs and lifestyle

Immigranten zouden de mogelijkheid moeten hebben om hun eigen gebruiken en levensstijl voort te zetten.

12.

Immigrants should be entitled to the same rights as the native population

Immigranten zouden dezelfde rechten moeten hebben als de autochtone bevolking

13.

All ethnic/racial groups should have an equal chance to receive a good education in Bulgaria;

Alle etnische groepen zouden dezelfde kans/mogelijkheid moeten hebben op goed onderwijs in Nederland

14.

All ethnic/racial groups should have an equal chance to get good jobs in Bulgaria

Alle etnische groepen zouden een dezelfde mogelijkheden moeten hebben om een goede baan te krijgen in NEDerland

15.

Schools should teach learners to respect all cultural and ethnic groups within Bulgaria

Scholen zouden leerlingen respect voor alle culturele en etnische groepen in Nederland moeten bijbrengen

16.

Members of all ethnic/racial groups should be encouraged to run in elections for political office

Leden van alle etnische groepen zouden aangemoedigd moeten worden om deel te nemen aan de verkiezingen

17.

Members of all ethnic/racial groups should have the same rights and responsibilities

Leden van alle etnische groepen zouden dezelfde rechten en plichten moeten hebben

18.

Education in Bulgaria promotes equality and tolerance

Het onderwijs in Nederland promoot en stimuleert gelijkheid en tolerantie